

การบริหารองค์กร: ผู้นำวิถีพุทธ Organizational Management: Leaders in the Buddhist Way

ธีระพล บุญตารวะ
Thirapon Boontavara

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,ประเทศไทย
Mahaculalongkornrajavidyalaya University,Thailand

Suchai_S@hotmail.com,

Received February 19, 2020; Revised March 2, 2020; Accepted May 10, 2020

บทคัดย่อ

ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่ทำให้ชนะใจลูกน้อง พุทธธรรมช่วยให้ผู้บริหารมีความหนักแน่นมั่นคงและสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้ มีความสามารถในการแบ่งงานให้ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละบุคคล ผู้บริหารที่มีประสิทธิภาพรู้จักกระจายอำนาจให้ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้น ผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่ใช้หลักพุทธธรรมคุณงามความดีในการทำงานของบุคคลในองค์กร โดยการนำเอาการตัดสินใจและนโยบายไปปฏิบัติ สอนการบริหารรัฐกิจนั้นหมายถึงการนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติโดยกำหนดภารกิจสำคัญในการบริหารไว้

คำสำคัญ: การบริหารองค์กร, ผู้นำวิถีพุทธ

Abstract

A good manager must have management methods that would win the hearts of his/her subordinates. Buddha Dhamma helps the manager be stable and be able to be a pillar of trust for his/her subordinates. The manager has the capability in sharing works among his/her subordinates according to the individual skill. The effective manager knows how to delegate authority and share the burden among his/her subordinates. The role of good manager is, therefore, the one who applies Buddha Dhamma to monitor overall

functions of personnel in the organization by focusing on decision-making and introducing the policy into operation. For public administration, this means bringing policy into implementation by assigning major tasks in administration.

Keywords: Organizational Management, Leaders in the Buddhist Way

บทนำ

การบริหารจัดการเป็นสิ่งสำคัญต่อผู้บริหารทุกองค์กร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้บริหารต้องมีจักขุมา มีสายตาวไกลคิดมองการณ์ไกล วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจน พระพุทธเจ้าทรงกำหนดการประพฤติปฏิบัติธรรมเป็นเป้าหมายสูงสุด คือ วิมุตติกล่าวคือความหลุดพ้นทุกข์ ตามพุทธพจน์ที่ว่า (วิ.จ. (ไทย) 7/402/291). เปรียบเหมือนมหาสมุทรมีรสเดียวคือรสเค็มฉ่ำในใด ธรรมวินัยนี้ก็มีรสเดียวคือวิมุตตรส ฉะนั้น พระพุทธเจ้าทรงวางแผนเพื่อประกาศศาสนาได้ส่งพระสาวกให้แยกย้ายกันไปในทิศทางต่างๆ ด้วยพระดำรัสว่า (วิ.ม. (ไทย) 1/32/39) ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นยอตนมนุษย์ เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทเวตาและมนุษย์ทั้งหลาย แต่อย่างไรทางเดียวกันสองรูป แม้เราเองก็จะไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือ การดำเนินงานเพื่อให้หลักธรรมคำสั่งสอนในพระพุทธศาสนาแพร่หลายออกไปทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักธรรมในพระพุทธศาสนานำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติเหล่านั้น เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุขตามที่พระพุทธเจ้าทรงประสงค์ 3 ประการ คือ 1) ทิฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) 2) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และ 3) ปรมัตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือ นิพพาน) (วิ.ม. (ไทย) 23/15/172)

ความหมายของการบริหาร

การบริหารหรือการจัดการ เป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินกิจกรรมของหน่วยงานทุกระดับ โดยการบริหาร (Administration) นิยมใช้ในภาครัฐหรืองานที่เกี่ยวกับนโยบายและการจัดการ (Management) นิยมใช้ในภาคธุรกิจเอกชนได้มีนักวิชาการและผู้เชี่ยวชาญได้นิยามไว้ดังนี้

ติน ปรัชญพฤทธิ์ การบริหาร หมายถึง กระบวนการนำเอาการตัดสินใจและนโยบายไปปฏิบัติส่วนการบริหารรัฐกิจนั้นหมายถึงการนำเอานโยบายสาธารณะไปปฏิบัติได้เสนอภารกิจสำคัญในการบริหารไว้ คือ (ติน ปรัชญพฤทธิ์, 2555:34)

1) การวางแผน หมายถึง การกำหนด โครงการอย่างกว้างๆ ว่ามีอะไรบ้างที่จะต้องลงมือปฏิบัติตามลำดับวางแผนวิธีปฏิบัติพร้อมด้วยวัตถุประสงค์ของการปฏิบัติงานนั้น ก่อนลงมือปฏิบัติการ

2) การจัดองค์การ หมายถึง การจัดรูปโครงสร้างหรือเค้าโครงของการบริหารโดยกำหนดอำนาจหน้าที่ของหน่วยงานย่อยหรือตำแหน่งต่างๆ ของหน่วยงานให้ชัดเจนพร้อมด้วยกำหนดลักษณะและวิธีการติดต่อสัมพันธ์ตามลำดับชั้นลดหลั่นลงไป

3) การจัดคนเข้าทำงาน หมายถึงการบริหารงานเกี่ยวกับการบริหารบุคคลของหน่วยงาน การบริหารงานบุคคลดังกล่าวรวมถึงตั้งแต่การแสวงหาคนทำงานมาบรรจุ การแต่งตั้ง การฝึกอบรม และการพัฒนาบุคคล การบำรุงขวัญการเลื่อนขั้น ลดขั้น ตลอดจนการพิจารณาให้พ้นจากงานและการบำรุงรักษาสภาพของการทำงานให้ดีและมีประสิทธิภาพให้คงอยู่ต่อไป

พยอม วงศ์สารศรี ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการจัดการของผู้จัดการที่ใช้ศิลปะและกลยุทธ์ต่างๆ ดำเนินกิจการตามขึ้นใจของสมาชิกในองค์กร การตระหนักถึง ความสามารถ ความถนัดความต้องการและความมุ่งหวังด้านความเจริญก้าวหน้าในการปฏิบัติงานของสมาชิกองค์การควบคู่ไปด้วยองค์การจึงจะสัมฤทธิ์ผลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (พยอม วงศ์สารศรี, 2542:36)

พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวถึง การบริหารเป็นวิธีการทำให้งานสำเร็จโดยอาศัยผู้อื่น (Getting things done through other people) และกล่าวหาหน้าที่ผู้บริหารเป็นกรอบพิจารณาของผู้บริหารให้สำเร็จมี 5 ประการตามคำย่อภาษาอังกฤษว่า “POSDC” ดังนี้ คือ

1. P คือ Planning หมายถึงการวางแผนเป็นการกำหนดแนวทางการดำเนินความสำเร็จที่จะทำตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีต้องมีวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

2. O คือ Organizing หมายถึงคือการจัดองค์การเป็นการกำหนดความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กรมีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

3. S คือ Staffing หมายถึงงานบุคลากรเป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะสมกับงาน

4. D คือ Directing หมายถึงการอำนวยความสะดวกเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการตามแผนผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและต้องมีภาวะผู้นำ

5. C คือ Controlling หมายถึงการกำกับดูแลเป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร (พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2544 : 5)

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต) กล่าวว่าการบริหารหมายถึง ศิลปะ แห่งการ ทำงานให้สำเร็จโดยอาศัยคนอื่น ซึ่งนักบริหารมีหน้าที่ในการวางแผน จัดองค์การอำนวยความสะดวกทรัพยากรบุคคลและทรัพยากรอื่นๆ ให้ดำเนินงานไปในทิศทางเพื่อบรรลุเป้าหมายที่วางไว้หน้าที่ของนักบริหารมีอยู่ 5 ประการ คือการวางแผน (Planning) การจัดองค์การ

(Organizing) การแต่งตั้งบุคลากร (Staffing) การอำนวยการ (Directing) และการควบคุม (Controlling) แผนงานที่ของนักบริหารทั้ง 5 ประการ จะถูกกำหนดโดย นักวิชาการสมัยใหม่ก็ตาม แต่เมื่อก่อนทางปฏิบัติแล้วคนไทยเราก็มักบริหารบ้านเมืองนานแล้ว หน้าที่ของนักบริหารปรากฏชัดเจนในการปฏิบัติขององค์การตั้งแต่สมัยโบราณ (วิรัช วิรัชนิภาวรรณ, 2534 :3)

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตโต) หมายถึง คำว่า “บริหารมาจากคำว่า บริ ในภาษาบาลี แปลว่า รอบคอบ รอบด้าน ชัดเจน คำว่า หาร แปลว่า นำไป แบ่ง ตัดลัด ลดทอน รวมแล้ว แปลว่า การนำไปอย่างรอบคอบ, การแบ่งแยกกันอย่างรอบคอบ, การกระทำแบบตัดลัด, การดำเนินการอย่างถูกต้องดีงาม”

พระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี กล่าวว่า ผู้บริหารงานที่ดีจะต้องมีวิธีการบริหารงานที่จะทำให้ชนะใจลูกน้อง ธรรมชาติสำหรับผู้บริหารงานคือจะต้องมีความหนักแน่นมั่นคงและสามารถเป็นเสาหลักในการสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ลูกน้องได้มีความสามารถในการแบ่งงานให้ลูกน้องทำตามความชำนาญของแต่ละบุคคลและรู้จักกระจายอำนาจให้แก่ลูกน้องได้ช่วยแบ่งเบาภาระของตนเอง ดังนั้นผู้บริหารงานที่ดีจึงเป็นผู้ที่คอยดูแลภาพรวมในการทำงานของบุคคลในองค์การพระมหาจุฬาลงกรณ วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี), 2550 :25)

สรุปได้ว่า การบริหาร คือ การร่วมมือกันขับเคลื่อนงานให้เป็นไปด้วยความคล่องตัวโดยใช้คน เงิน วัตถุและการจัดการให้เหมาะสมตามส่วนด้วยความเสมอภาคด้วยความมุ่งมั่นเพื่องานนั้นบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล จากคนทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันแสดง

การใช้พุทธวิธีในการบริหารองค์กร

การศึกษาพุทธวิธีการบริหารในครั้งนี้หากพิจารณาแล้วหน้าที่ (Function) ของนักบริหารมีอยู่ 5 อยู่ประการ ตามคำย่อในภาษาอังกฤษว่า POSDCP

P คือ Planning หมายถึง การวางแผน เป็นการกำหนดแนวทางดำเนินงานในปัจจุบัน เพื่อความสำเร็จที่จะตามมาในอนาคต ผู้บริหารที่ดีจะต้องมีวิสัยทัศน์เพื่อกำหนดทิศทางขององค์กร

O คือ Organizing หมายถึง การจัดองค์กร เป็นการกำหนดโครงสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกและสายบังคับบัญชาภายในองค์กร มีการแบ่งงานกันทำและการกระจายอำนาจ

S คือ Staffing หมายถึง งานบุคลากรเป็นการสรรหาบุคลากรใหม่ การพัฒนาบุคลากรและการใช้คนให้เหมาะกับงาน

D คือ Directing หมายถึง การอำนวยการเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดการดำเนินการตามแผน ผู้บริหารต้องมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีและมีภาวะผู้นำ

C คือ Controlling หมายถึง การกำกับดูแลเป็นการควบคุมคุณภาพของการปฏิบัติงานภายในองค์กรรวมทั้งกระบวนการแก้ปัญหาภายในองค์กร

ดังนั้น เมื่อพิจารณาพุทธวิธีบริหารในประเด็นที่เกี่ยวกับการวางแผน การจัดองค์กร การบริหารงานบุคคล การอำนวยการและการกำกับดูแล ตามลำดับดังต่อไปนี้

(1) พุทธวิธีในการวางแผน คือการใช้วิสัยทัศน์กำหนดเป้าหมายวัตถุประสงค์และพันธกิจ ให้ชัดเจน เพื่อให้สมาชิกได้ปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน วิสัยทัศน์ช่วยให้ผู้บริหารสามารถวาดภาพจุดหมายปลายทางได้ชัดเจนและใช้สื่อสารให้สมาชิกภายในองค์กรยอมรับและดำเนินไปสู่จุดหมายปลายทางนั้นองค์กรทั้งหมดก็จะถูกขับเคลื่อนไปด้วยวิสัยทัศน์นี้

(2) พุทธวิธีในการจัดองค์กร คือการกระจายอำนาจการให้ความเคารพซึ่งกันและกัน หมายถึง ลูกน้องต้องให้ความเคารพหัวหน้า ในทางพระพุทธศาสนาพระพุทธเจ้าทรงกำหนดให้พระภิกษุต้องเคารพกันตามลำดับพรรษา ผู้บวชทีหลังต้องแสดงความเคารพต่อผู้บวชก่อนและการใช้คนให้เหมาะกับงานในองค์กร

(3) พุทธวิธีในการบริหารงานบุคคล คือ การจัดอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากร การจัดสรรภาระหน้าที่ให้ปฏิบัติงานตามความรู้ความสามารถมีระบบการให้รางวัลและการลงโทษ นั่นคือ ใครทำดีก็ควรได้รับการยกย่อง ใครทำผิดก็ควรได้รับการลงโทษ

(4) พุทธวิธีในการอำนวยการ คือ การสื่อสารเพื่อการบริหารการดำเนินงาน ใช้หลัก 4 ส. ได้แก่ 1) สันติสนา (แจ่มแจ้ง) หมายถึง อธิบายขั้นตอนการดำเนินงานได้อย่างชัดเจน แจ่มแจ้งช่วยให้สมาชิกปฏิบัติตามได้ง่าย 2) สมาทปนา (จงใจ) หมายถึง อธิบายให้เข้าใจและเห็นชอบกับวิสัยทัศน์จนเกิดศรัทธาและความรู้สึกว่าต้องฝ่าฟันให้ไกลและไปให้ถึง 3) สมุตเตชนา (แก้แค้น) หมายถึง ปลุกใจให้เกิดความเชื่อมั่นในตนเองและมีความกระตือรือร้นในการดำเนินการไปสู่เป้าหมายและ 4) สัมปหังสนา (ร่าเริง) หมายถึง สร้างบรรยากาศในการทำงานร่วมกันแบบกัลยาณมิตรซึ่งจะส่งเสริมให้สมาชิกมีความสุขในการทำงาน และความสามารถในการจงใจคนของพระพุทธเจ้า ตรงกับพระสมัญญาว่า ตถาคต หมายถึง คนที่พูดอย่างไรแล้วทำอย่างนั้น พระพุทธเจ้าทรงมีภาวะผู้นำสูงมากเพราะทรง สอนให้รู้ (ยถาวาทิ) ทำให้ดู (ตถากาโร) และอยู่ให้เห็น (ยถาวาทิ ตถากาโร) ยิ่งไปกว่านั้น การสั่งการแต่ละครั้งของพระพุทธเจ้าเป็นที่ยอมรับได้ง่ายเพราะไม่ทรงใช้วิธีเผด็จการ แต่ทรงใช้วิธีการแบบธรรมาธิปไตย ดังที่ทรงจำแนกแรงจูงใจในการทำมาดี ซึ่งเรียกว่าอธิปไตย 3 ประการ คือ 1) อัตตาทิปไตย การทำความดีเพราะยึดผลประโยชน์หรือความพอใจของตนเป็นที่ตั้ง 2) โลกาธิปไตย การทำความดีเพราะต้องการให้ชาวโลกยกย่อง นั่นคือ ยึดทัศนะหรือคะแนนนิยมจากคนอื่นเป็นที่ตั้ง 3) ธรรมาธิปไตย การทำความดีเพื่อความดี ทำหน้าที่เพื่อหน้าที่ นั่นคือยึดธรรมคือหน้าที่ที่สำคัญ

(5) พุทธวิธีในการกำกับดูแล คือ การควบคุม การกำกับดูแลสมาชิกภายในองค์กรให้ปฏิบัติหน้าที่เพื่อบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญแก่การกำกับดูแลองค์กรเป็นอย่างมาก ดังที่ทรงบัญญัติพระวินัยเพื่อให้พระสงฆ์ใช้เป็นมาตรฐานควบคุมความประพฤติให้เป็นแบบเดียวกัน ทรงให้เหตุผลในการบัญญัติพระวินัยไว้ 10 ประการ เช่น เพื่อความสุขแห่งคณะสงฆ์ เพื่อช่มบุคคลผู้เริ่ดอายุ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเสื่อมเสียทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพื่อความมั่นคงแห่งพระพุทธศาสนา

สรุปว่า พุทธวิธีการบริหาร ยึดหลักธรรมาธิปไตยเป็นสำคัญด้วยเหตุผลที่ว่า ผู้บริหารเองต้องประพฤติธรรมและใช้ธรรมเป็นหลักในการบริหาร พุทธวิธีบริหารจึงไม่เป็นทั้งเป็น อัตตาธิปไตย (การถือตนเองเป็นใหญ่) และโลกาธิปไตย (การถือคนอื่นเป็นใหญ่)

หลักพุทธธรรมกับการบริหารองค์กร

การบริหารงานในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ใช้ในการบริหารเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและบรรลุปาหมายที่ตั้งไว้ในที่นี้ ขอยกนำมากล่าวเพียง 3 หมวด ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 และสังคหวัตถุ 4 ตามลำดับ ดังนี้

1. พรหมวิหาร 4

พรหมวิหาร แปลว่า ธรรมเครื่องอยู่อย่างประเสริฐ ธรรมประจำใจอันประเสริฐ หลักความประพฤติที่ประเสริฐบริสุทธิ์ ธรรมที่ต้องมีไว้เป็นหลักใจและกำกับความประพฤติ จึงจะชื่อว่าดำเนินชีวิตที่หมดจดและปฏิบัติตนต่อมนุษย์สัตว์ทั้งหลายโดยชอบ หมายถึง ข้อธรรมที่บุคคลผู้ตั้งอยู่ในฐานะเป็นพ่อแม่ครูบาอาจารย์และผู้ปกครองหรือผู้นำซึ่งมีฐานะสูงกว่า ควรมีไว้ประจำใจเพื่อให้สามารถปฏิบัติตัวต่อผู้ที่มีฐานะต่ำกว่าได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งเป็นคุณธรรมที่เกื้อกูลหนุนนำให้บุคคลที่ได้ประพฤติปฏิบัติบำเพ็ญกัลยาณกิจและศรัทธาอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งประกอบด้วยคุณธรรม 4 ประการ ได้แก่

1. เมตตา ความรักปรารถนาดีอยากให้ความสุข มีจิตอันแผ่ไมตรีและคิดทำประโยชน์แก่มนุษย์สัตว์ทั่วหน้า เมตตา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง มีน้ำใจเยื่อใยใส่ประโยชน์สุขแก่คนทั้งหลาย หรือน้ำใจปรารถนาประโยชน์สุขที่เป็นไปต่อมิตร เมตตาโดยลักษณะหน้าที่หรือกิจ(รส)ผลปรากฏ(ปัจจุปัญฐาน)และปทัสถาน (เหตุใกล้) กล่าวคือ เมตตาในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเกื้อกูลแก่คนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = น้อมนำประโยชน์เข้าไปให้แก่เขา ผลปรากฏ = กำจัดความอาฆาตแค้นเคืองให้ปราศไป ปทัสถาน = เห็นภาวะที่น่าเจริญใจของคนสัตว์ทั้งหลาย เมตตามีสมบัติ(ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล)และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาดไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้ความแค้นไม่พอใจ วิบัติ = เกิดเสนาหา ส่วนข้าศึก คือ อุกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นให้เสียไป คือ ข้าศึกใกล้ = ราคะ ข้าศึกไกล = พยาบาท คือความขัดเคืองไม่พอใจ ความเมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้ผู้อื่นเป็นสุข ถ้าเป็นสิ่งที่บริสุทธิ์ใจใสสะอาด ไม่มีโลภะ โทสะ โมหะ ปะปนอยู่จะปฏิบัติแก่ญาติหรือมิใช่ญาติก็ตาม แม้แต่ แก่สรรพสัตว์ทั้งหลายย่อมทำลายกำแพงที่จะกีดกันความดีที่แผ่แผ่ผู้อื่นลงได้

ดังนั้น ความเมตตาจึงเป็นคุณธรรมที่สำคัญในสังคมปัจจุบันที่คนเราควรฝึกหัดปฏิบัติตนเป็นข้อแรกในพรหมวิหาร 4 ถ้าไม่เริ่มต้นในข้อนี้ ข้อต่อไปก็ยากที่จะปฏิบัติได้ อานิสงส์ของการเจริญเมตตาย่อมปรากฏขึ้นจากจิตใจแล้วแผ่ชานออกมาทางกาย ทางวาจาของผู้คน ผู้ที่มีความเมตตาย่อมสัมผัสได้เมื่อบุคคลที่ใกล้เคียงได้คบหาสมาคมพูดจาปราศรัยและดำเนินชีวิตร่วมกันในสังคมนั้นเอง

2. กรุณา ความสงสาร คิดช่วยให้พ้นทุกข์ ใฝ่ใจในอันจะปลดเปลื้องบำบัดความทุกข์ยากเดือดร้อนของปวงสัตว์กรุณา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึงทำความสะเทือนใจแก่สาธุชน เมื่อคนอื่นประสบทุกข์หรือถ้อยถอนทำทุกข์ของผู้อื่นให้หมดไป หรือแผ่ใจไปรับรู้ต่อคนสัตว์ทั้งหลาย ที่ประสบทุกข์ กรุณาโดยลักษณะ หน้าที่หรือกิจ(รส) ผลปรากฏ(ปัจจุปัญฐาน) และปทัสถาน(เหตุใกล้) กล่าวคือ กรุณา(ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกทุกข์เดือดร้อน) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการปลดเปลื้องทุกข์แก่คนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = ไม่นิ่งดูตาย/ทนนิ่งอยู่ไม่ได้ต่อทุกข์ของคนสัตว์ทั้งหลาย ผลปรากฏ = ไม่เบียดเบียน/อวิหิงสา ปทัสถาน = เห็นภาวะไร้ที่พึ่ง/สภาพน่าอนาถของคนสัตว์ทั้งหลายที่ถูกทุกข์ครอบงำ กรุณามีสมบัติ(ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ(ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้วิหิงสา วิบัติ = เกิดความโศกเศร้า ส่วนข้าศึก คือ อกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นให้เสียไป คือ ข้าศึกใกล้ = โทมนัสคือ ความโศกเศร้าเสียใจ ข้าศึกไกล = วิหิงสา กรุณา คือ ความสงสาร คิดอยากให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ เป็นรักประเภทที่เรียกว่า “รักมีแต่ให้” ขอยกความว่า เป็นความรักของมนุษย์ผู้ที่ได้ค้นพบภาวะ ความเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบานในหัวใจอย่างลึกซึ้ง แล้วหลุดพ้นจากกิเลสชั้นมากลายเป็นอาชยชน ความรักชนิดนี้เกิดขึ้นจากการมองเห็นความไร้แก่นสารหรือความไม่มีตัวตนของตนเอง จึงไม่มีตัวตนไว้สำหรับเห็นแก่ตัว เมื่อไม่เห็นแก่ตัว จึงเห็นแต่โลกทั้งผอง หัวใจไร้พรมแดน เกิดเป็นความรักขั้นสูงสุด มองคน มองสรรพพืชผอมสรรพสัตว์ทั้งหลายในลักษณะโลกทั้งผองพี่น้องกัน (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2554:126)

ด้วยเหตุนี้รักแท้จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “กรุณา” หรือ “การุณยธรรม” เกิดขึ้นหลังจากที่ปัจเจกบุคคลผู้หนึ่งได้ค้นพบปัญญา คือ ความตื่นรู้ แล้วเกิดวิสุทธิภาวะ คือ จิตใจที่หลุดพ้น เป็นอิสระจากอวิชชาอย่างสิ้นเชิง ปัญญาที่ตื่นรู้ และวิสุทธิภาวะของจิตที่หลุดพ้นจากอวิชชาอย่างสิ้นเชิง ก่อให้เกิดคุณธรรมชนิดใหม่ซึ่งเปรียบเสมือนธารน้ำที่หล่อไหลของความรักก็คือ กรุณา ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “มหาการุณิกะ” แปลว่า บุคคลผู้เปี่ยมด้วยความรักอันไพศาล นั่นแหละ รักแท้คือกรุณา

3. มุทิตา ความยินดี ในเมื่อผู้อื่นอยู่ดีมีสุข มีจิตผ่องใสบันเทิง กอปรด้วยอาการแช่มชื่น เบิกบานอยู่เสมอสัตว์ทั้งหลายผู้ดำรงในปกติสุข พลอยยินดีด้วยเมื่อเขาได้ดีมีสุข เจริญอกงาม ยิ่งขึ้นไปมุทิตา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง โมทนายินดีต่อผู้ประกอบด้วยสมบัติหรือผลดีนั้นๆ มุทิตา โดยลักษณะหน้าที่หรือกิจ(รส) ผลปรากฏ(ปัจจุปัญฐาน) และปทัสถาน (เหตุใกล้) กล่าวคือ มุทิตา(ในสถานการณ์ที่คนอื่นมีสุขสำเร็จหรือทำอะไรก้าวหน้าไปด้วยดี) ลักษณะ = พลอยยินดี/ยินดีด้วย หน้าที่ = ไม่ริษยา/เป็นปฏิกิริยาต่อความริษยา ผลปรากฏ = ขจัดความริษยา ความไม่ยินดีหรือความอดทนไม่ได้ต่อความสำเร็จของผู้อื่น ปทัสถาน = เห็นสมบัติ/ความสำเร็จของคนสัตว์ทั้งหลาย มุทิตามีสมบัติ (ความสมบูรณ์หรือความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จผล) คือ สมบัติ = สงบหายไร้ความริษยา วิบัติ = เกิดความสนุกสนาน ส่วนมุทิตา ข้าศึก คืออกุศลซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำลายหรือทำกรรมนั้นๆ ให้เสียไป ข้าศึกใกล้ = โสมนัส (เช่นดีใจว่าตนจะพลอยได้รับประโยชน์) ข้าศึกไกล = อรติ คือ

ความไม่ยินดี ไม่ยินดี ริษยา มุทิตา คือ ความพลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดีมีความสุขสมหวัง เป็นคุณธรรมที่เชื่อมโยงคนกับคนและคนกับธรรมที่เหนียวแน่นมาก ลองคิดดูเถิดว่าในสังคมเราเมื่อใครได้ดีได้ดีต่างคนต่างก็พากันไปแสดงความชื่นชมยินดีหรือ แม้กระทั่งจิตคิดมุทิตาให้กันและกัน สังคมนั้นจะอบอุ่นและน่าอยู่ขนาดไหน มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่คนซึ่งอยู่เบื้องหน้าของเราได้ดีมีความสุข เราให้กำลังใจเขา ทำไมต้องให้กำลังใจเขา เพราะถ้าเราไม่รีบให้กำลังใจ ใจของเราจะพลิกจากมุทิตาเป็นริษยา คือจะทนต่อคุณงามความดีของคนอื่นไม่ได้เมื่อปล่อยให้ริษยาก่อตัวขึ้นในใจ ริษยานั้นจะเผาไหม้ใจของเราให้เป็นจุน จากนั้นจะลุกลามไปเผาไหม้คนที่เราริษยา พระพุทธเจ้าแนะนำให้มุทิตาก็ก่อป้องกันริษยา และเพื่อยกระดับจิตใจเราให้สูงขึ้น ประราณาให้คนอื่นดีกว่าตน นั่นคือ เป็นปฏิบัติการที่ฝึกใจให้เป็นพระโพธิสัตว์องค์น้อยๆ มุทิตาเป็นรอยต่อทำให้คนเป็นพระโพธิสัตว์ ถ้าเราเห็นคนอื่นได้ดี แล้วเข็มไม้เลี้ยวใจของเราไม่กระดิกด้วยริษยา แสดงว่าเราเริ่มมีพัฒนาการที่จะเป็นพระโพธิสัตว์เกิดขึ้นแล้ว ฉะนั้นใครอยากเป็นพระโพธิสัตว์ให้บำเพ็ญมุทิตาจิตให้มากๆ เห็นคนอื่นได้ดีมีความสุขแล้วเข็มไม้เลี้ยวใจนี้ไม่กระดิกในทางลบเลย มีแต่เบิกบาน ผ่องใสกับกับ เหมือนสายฝนตกมาแล้วหลังฝนพราเห็ดก็งอกออกจากพื้นดิน เพราะมุทิตา ต่อคนอื่น หัวใจจึงสามารถหลุดพ้นจากความคับแคบของโซ่ตรวนแห่งความริษยาได้

4. อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง อันจะให้ดำรงในธรรมตามที่พิจารณาเห็นด้วยปัญญา คือ มีจิตเรียบตรงเที่ยงธรรมดุจตราขู ไม่เอนเอียงด้วยรักและชัง พิจารณาเห็นกรรมที่สัตว์ทั้งหลายกระทำแล้ว อันควรได้รับผลดีหรือชั่ว สมควรแก่เหตุอันตนประกอบ พร้อมทั้งจะวินิจฉัยและปฏิบัติไปตามธรรมรวมทั้งรู้จักวางเฉยสงบใจมองดู ในเมื่อไม่มีกิจที่ควรทำ เพราะเขารับผิดชอบตนได้ดีแล้ว เขาสมควรรับผิดชอบตนเอง หรือเขาควรได้รับผลอันสมกับมารับผิดชอบของตน อุเบกขา ความหมายโดยวิเคราะห์ศัพท์ หมายถึง ความมองดูอยู่ โดยละความขวนขวายว่าสัตว์ทั้งหลายจะอย่าผูกเวรกัน เป็นต้น และโดยเข้าถึงความเป็นกลาง อุเบกขาโดยลักษณะ หน้าที่หรือกิจ(รส) ผลปรากฏ (ปัจจุปัญฐาน) และปทัสถาน(เหตุใกล้) กล่าวคือ อุเบกขา (ในสถานการณ์รักษารธรรมตามความรับผิดชอบต่อกรรมที่เขาทำ) ลักษณะ = เป็นไปโดยอาการเป็นกลางต่อคนสัตว์ทั้งหลาย หน้าที่ = มองเห็นความเสมอภาคกันในสัตว์ทั้งหลาย ผลปรากฏ = ระงับความขัดเคืองเสียใจและความคล้อยตามดีใจ ปทัสถาน = มองเห็นภาวะที่ทุกคนเป็นเจ้าของกรรมของตน ว่าสัตว์ทั้งหลายจักได้สุข พ้นทุกข์ไม่เสื่อมจากสมบัติที่ได้ถึง ตามใจชอบได้อย่างไร อุเบกขามีสมบัติ (ความสมบูรณ์หรือ ความสัมฤทธิ์ผล) และวิบัติ (ความล้มเหลวหรือการปฏิบัติผิดพลาด ไม่สำเร็จ) คือ สมบัติ = สงบหายไม่มีความยินดียินร้าย วิบัติ = เกิดความเฉยด้วยไม่รู้ (เฉยโง่ เฉยเมย เฉยเมิน) ส่วนข้าศึก คือ อกุศล ซึ่งเป็นศัตรูคู่ปรับที่จะทำให้ลายหรือทำธรรมนั้นๆ ให้เสียไป คือ ข้าศึกใกล้ = อัญญาอุเบกขา (เฉยไม่รู้เรื่อง เฉยโง่ เฉยเมย) ข้าศึกไกล = ราคะ (ความใคร่) และปฏิฆะ(ความเคือง)หรือขบถและขัดใจ

อุเบกขา ความวางเฉยไม่ยินดียินร้ายเมื่อผู้อื่นถึงคราววิบัติ เป็นคุณธรรมที่อาศัยการทำงานของจิตที่ว่าง เรียกกันง่ายๆ ว่า“ปลง”หรือ“ปล่อยวาง”ก็ได้ กล่าวคือ เป็นการปล่อยให้ลง

ปลงให้ได้ในสิ่งต่างๆที่จะทำให้อารมณ์ผันแปรไปในความเศร้าโศกเสียใจ เพราะไม่ยึดติดหรือยึดมั่นในคน สิ่งของและเหตุการณ์ที่ผิดพลาดคลาดเคลื่อนหรือคาดไม่ถึงให้เป็นเรื่องปกติธรรมดา

อุเบกขา ใช้ในสถานการณ์ที่คนกำลังขัดแย้งกับหลักธรรม หลักการแห่งความจริง ความถูกต้อง ความดีงาม และหลักกฎหมาย เราควรปล่อยให้คนเหล่านั้นได้รับผิดชอบจากผลแห่งการกระทำด้วยตัวของเขาเอง โดยปราศจากการแทรกแซง เราวางตัวเป็นกลางด้วยความตื่นรู้ แล้วก็กันตัวออกมา เฝ้าดูคนทำผิดหลักการ ผิดหลักกรรม ผิดหลักธรรมนั้น รับผลแห่งการกระทำของเขาเองอย่างตรงไปตรงมา ตามลักษณะของความเห็นเหตุเป็นปัจจัยที่ว่า “สิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี สิ่งที่เกิดขึ้นเพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้ดับไปก็เพราะสิ่งนี้ดับไป เราเป็นผู้ดู ผู้สังเกตการณ์ ปล่อยให้คนที่สวนทางกับหลักการ หลักธรรม หลักกรรมทั้งหลายนั้น รับผลซึ่งเขาได้ก่อเอาไว้อย่างตรงไปตรงมา นั่นแหละคือการวางตัวเป็นกลาง การวางตัวเป็นกลางอย่างนี้ต้องใช้ปัญญาขั้นสูง เพราะมีคนจำนวนมากที่พยายามวางตัวเป็นกลาง แต่เนื่องจากปราศจากปัญญา การพยายามวางตัวเป็นกลาง เลยกลายเป็นการปล่อยปละละเลย ฉะนั้น อุเบกขาก็มีสองลักษณะ หนึ่ง อุเบกขาที่มาพร้อมกับปัญญา เป็นอุเบกขาที่แท้จริง พึงปฏิบัติ สอง อุเบกขาที่มาพร้อมกับความโง่เรียกว่า อัญญาอุเบกขา เป็นอุเบกขาที่ควรหลีกเลี่ยง เพราะหากวางอุเบกขาด้วยความโง่ ยิ่งพยายามวางอุเบกขากลายเป็นว่ายิ่งทอดธุระ ยิ่งปล่อยปละละเลย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า พรหมวิหาร 4 นั้น เมื่อบุคคลที่เจริญอยู่เป็นนิตยชีวิตของเขาย่อมไม่เดือดร้อน เป็นสุขทุกเมื่อ เพราะมีจิตใจที่ประณีตกว่าคนปกติทั่วไป ท่านจึงเรียกว่าเป็นเหมือนพระพรหม กล่าวคือ คนอินเดียหรือคำว่าพรหมในศาสนาพราหมณ์ คือ ผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง ซึ่งมีคุณอนันต์หายากมากในบุคคลธรรมดาสามัญทั่วไป ดังนั้น ถ้าผู้ใดที่สามารถปฏิบัติตนอยู่ในหลักพรหมวิหาร 4 จึงนับได้ว่าเป็นพรหมในปัจจุบันชาติ การมีชีวิตอยู่หรือไม่นั้นไม่ใช่เป็นสิ่งสำคัญสำหรับเขา เพราะได้ก้าวผ่านอัตตาหรือการนึกถึงตัวเองเพียงแต่เอาตัวเองเป็นจุดศูนย์กลางของความดีแล้วแผ่พลังความดีนี้สู่บุคคลทั่วไปทั้งญาติพี่น้องและบุคคลทั่วไปอย่างเป็นกัลยาณมิตร

2. สังคหัตถ์ 4

สังคหัตถ์ 4 (ธรรมเครื่องยึดเหนี่ยว คือยึดเหนี่ยวใจบุคคลและประสานหมู่ชนไว้ในสามัคคีหลักการสงเคราะห์ - bases of sympathy; acts of doing favors; principles of service; virtues making for group integration and leadership)

1) ทาน (การให้ คือ เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เสียสละ แบ่งปัน ช่วยเหลือกันด้วยสิ่งของตลอดถึงให้ความรู้และแนะนำสั่งสอน -giving; generosity; charity)

2) ปิยวาจา หรือ เปยยวัชชะ (วาจาเป็นที่รัก วาจาพูดตมึ่น้ำใจ หรือวาจาซาบซึ้งใจ คือกล่าวคำสุภาพไพเราะอ่อนหวานสมานสามัคคี ให้เกิดไมตรีและความรักใคร่นับถือ ตลอดถึงคำแสดงประโยชน์ประกอบด้วยเหตุผลเป็นหลักฐานจูงใจให้นิยมยอมตาม - kindly speech; convincing speech)

3) อุตถจริยา (การประพฤติประโยชน์ คือ ขวนขวายช่วยเหลือกิจการ บำเพ็ญสาธารณประโยชน์ ตลอดถึงช่วยแก้ไขปรับปรุงส่งเสริมในทางจริยธรรม- useful conduct; rendering services; life of service; doing good)

4) สมานัตตตา (ความมีตนเสมอ คือ ทำตนเสมอด้วยปลาย ปฏิบัติสม่ำเสมอทั้งในชนทั้งหลายและเสมอในสุขทุกข์โดยรวมรับรู้ร่วมแก้ไข ตลอดถึงวางตนเหมาะสมแก่ฐานะ ภาวะบุคคล เหตุการณ์และสิ่งแวดล้อม ถูกต้องตามธรรมในแต่ละกรณี (อง.จตุกก. (บาลี) 21/32/42)

สรุปได้ว่า สังคหวัตถุ 4 มีที่มา ความหมายและความสำคัญ กล่าวคือ มีที่มาจากหลักธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรากฏเป็นลายลักษณ์อักษรในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเปรียบเสมือนสิ่งที่ทำให้ส่วนที่แยกกันเข้าด้วยกัน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ เป็นไปได้ด้วยดี

3. อิทธิบาท 4

อิทธิบาท แปลว่า ทางเดินไปสู่ความสำเร็จ เช่น ถ้าเราต้องการบำเพ็ญสมาธิเพื่อความสงบใจ เราต้องอาศัยข้อปฏิบัติที่เรียกว่าอิทธิบาทนี้ สมาธิของเราจึงจะสำเร็จ อิทธิบาทมี 4 ประการคือ

- 1) ความพอใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิ หรือทำความดีอื่นๆ (ฉันทะ)
- 2) ความพยายามอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิหรือทำงานอื่นๆ (วิริยะ)
- 3) ความตั้งใจอย่างแรงกล้าในการทำสมาธิ หรือทำงานอื่นๆ (จิตตะ)
- 4) ระดมปัญญาอย่างเต็มที่ในการทำสมาธิหรือทำงานอื่นๆ (วิมังสา)

1. ฉันทะ ความพอใจ ได้แก่ ความมีใจรักในสิ่งที่ทำและพอใจในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ อยากให้งานนั้นหรือสิ่งนั้นบรรลุถึงจุดหมาย ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกับความอยากได้สิ่งนั้นๆ มาเสพเสวย ซึ่งเรียกว่า ตัณหาความอยากของฉันทะนั้นทำให้เกิดความสุขความชื่นชม เมื่อเห็นสิ่งนั้นๆ หรืองานนั้นๆ บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์ในที่นี้หมายถึงสิ่งที่ตนพิจารณาเห็นแน่ชัดด้วยปัญญาแล้วว่าเป็นสิ่งที่ตนเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่ตนและส่วนรวม ทั้งไม่ทำให้คนอื่นต้องลำบากเดือดร้อนหรือเกิดความเสียหายขึ้นเมื่อได้ใช้ปัญญาพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่าเป็นคุณ เป็นประโยชน์และปราศจากโทษดังนี้แล้วจึงปลูกฉันทะความพอใจขึ้นในสิ่งนั้น หลักธรรมข้อนี้เป็นความดีเบื้องต้น ที่จะกระตุ้นเตือนให้คนลงมือประกอบกิจกรรมการงาน เพื่อให้บรรลุถึงสิ่งที่ตนประสงค์ ด้วยความสมัครใจและเพียรพยายามเป็นหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความริเริ่มในการปฏิบัติงานเพราะเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงได้ตรัสเอาฉันทะเป็นอิทธิบาทข้อที่หนึ่ง คือคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ประการแรก

2. วิริยะ ความเพียร ได้แก่ ความอาจหาญ แก่กล้า บากบั่นก้าวไปใจสู้ ไม่ย่อท้อไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบากเมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้ว แม้ว่าจุดหมายนั้นจะบรรลุได้ยากลำบาก มีอุปสรรคมากหรืออาจต้องใช้เวลานาน เขาก็จะไม่ท้อถอย

ส่วนซีก็เกียจหรือเกียจคร้านนี้หาอะไรไม่ได้เลย คนเกียจคร้านไม่มีหวังความสำเร็จในชีวิต ไม่มีหวังที่จะเอาตัวรอดได้ แม้เกิดมาในตระกูลที่มั่งคั่งร่ำรวย ก็รักษาทรัพย์สมบัติไว้ไม่ได้ ไม่ซำก็ต้องล่มจม เหมือนคนซีไม้ท่อนเล็กๆ ขำทะเลหลวง ไปไม่รอดแน่ ความเกียจคร้านนี้เป็นต้นเหตุแห่งความชั่ว ถ้าเราต้องการแต่ความดี ฉะนั้น ต้องขจัดความเกียจคร้านให้หมดสิ้น อย่าให้มีเหลืออยู่ในตัวเราแม้แต่นิดหน่อยได้แล้ว ปลุกฝังความขยันหมั่นเพียรมีความบากบั่นก้าวหน้า มีใจเข้มแข็งในการทำงาน ไม่ย่อท้อต่อการกระทำ ไม่ท้อแท้ต่อการลำบาก ไม่ท้อถอยต่อความยากที่ติดขัด มีใจเด็ดเดี่ยวกล้าหาญในการกระทำสิ่งที่ดีงาม ไม่ทำๆ หยุดๆ ไม่จับจดรวนเร ทำติดต่อกันไป นี่เป็นเรื่องของความขยัน ความขยันนี้เป็นลักษณะของคน คำว่า คน หมายความว่า ไม่หยุดนิ่ง ต้องเคลื่อนไหวอยู่เรื่อย คือ ต้องทำงาน มีงานอย่างนั้น เป็นชาวนาขยันทำนา เป็นชาวไร่ขยันทำไร่ เป็นพ่อค้าแม่ค้าขยันค้าขาย เป็นนักเรียนขยันศึกษาเล่าเรียนการทำงานทุกอย่าง ถ้ามีความขยันเป็นกำลังแล้ว เป็นสำเร็จแน่และได้ผลสมประสงค์ ดังคำกล่าวที่ว่า “ทรัพย์นี้มีไกล ใครปัญญาไวหาไวบ่ปาน แวนแคว้นแดนดิน มีสิ้นทุกสถาน ผู้ใดใจคร้าน บ่พานพบนา”

3. จิตตะ แปลว่า ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจฝักใฝ่ ได้แก่ ความมีจิตผูกพัน จดจ่อ ฝ่าคิดเรื่องนั้นใจอยู่กับงานนั้น ไม่ปล่อย ความมีใจจดจ่อฝักใฝ่เช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้น

คนเราเมื่อมีความประสงค์สิ่งใดหรือต้องการสิ่งใดสำเร็จสมประสงค์ก็จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น เอาใจใส่ต่อสิ่งนั้นอย่างจริงจัง ไม่ละเลยเพิกเฉยหรือทอดธุระเสีย มีความผูกพัน หมายมั่นหรือมุ่งอยู่ในสิ่งนั้นตลอดเวลา เช่นนี้ย่อมได้รับความสำเร็จสมประสงค์เสมอ ตรงกันข้าม เมื่อประกอบกิจการอันใด ถ้ามิได้เอาใจฝักใฝ่ในกิจการนั้นแล้ว แม้จะมีฉันทะความพอใจรักใคร่ และมีวิริยะ ความเพียรพยายามอยู่ก็ดี ก็ยังยากที่จะให้กิจการนั้นๆ สำเร็จผลตามความประสงค์ของตนได้ต่อเมื่อได้เอาใจฝักใฝ่ในกิจการนั้นๆ ไม่ทอดธุระเสีย ไม่วางธุระเสีย กิจการนั้นๆ จึงจะสำเร็จสมประสงค์ได้ด้วยดี

คำว่า “ฝักใฝ่” เป็นเรื่องของจิตใจ ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่ง เป็นที่ทราบและรับรองกันทั่วไปแล้วว่า ในคนเรา มีธรรมชาติที่สำคัญอยู่อย่างหนึ่ง ซึ่งเห็นไม่ได้ด้วยนัยน์ตา หรือแม้จะใช้กล้องวิเศษอย่างไรก็ไม่สามารถจะขยายให้มองเห็นได้ แต่อาจใช้ความรู้สึกจับได้ว่ามีอยู่ ธรรมชาติที่ว่ามันก็คือ สิ่งที่มีสมมติ เรียกกันว่าจิตใจนั่นเอง จิตใจนี้ได้แก่สิ่งที่มีหน้าที่รู้ สิ่งที่มีหน้าที่นึก สิ่งที่มีหน้าที่คิด เป็นสิ่งที่ทำให้คนเรานึกทำอะไรได้ต่างๆ ตามที่ตนประสงค์เช่น ประสงค์จะให้ร่างกายเหาะเหินเดินอากาศได้ก็คิดสร้างเครื่องบินขึ้น ประสงค์จะให้เป็นเทพยต์ ฟังได้ไกลได้ ยินได้ไกลก็คิดสร้างโทรศัพท์ ประสงค์จะให้เป็นดาวิทยดุได้ไกลเห็นได้ไกล ก็คิดสร้างโทรทัศน์ เป็นต้นคิดไปในอวกาศ คิดไปดวงดาวนั้นดาวนี้ อย่างที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอๆ นี้ก็เป็นเรื่องของจิตใจทั้งนั้น กล่าวได้ว่าจิตใจนี้สามารถทำโลกมนุษย์ให้กลายเป็นเมืองสวรรค์ก็ได้ และก็จิตใจนี้แหละที่สามารถทำโลกมนุษย์ให้กลายเป็นเมืองนรกไปก็ได้ เพราะอะไร เพราะทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ ไม่มีอะไรสำคัญเท่ากับจิตใจ ฉะนั้น จิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ทั้งนี้ เพราะทุกสิ่งทุกอย่างเริ่มต้นที่จิตใจ ตั้งต้นขึ้นที่จิตใจก่อน คือเริ่มคิดขึ้นด้วยจิตใจก่อนทั้งนั้นถ้าจิตใจดี ทุกสิ่งทุกอย่างที่สำเร็จเป็นรูปร่างออกมาก็เป็นฝ่ายดี เป็นไปเพื่อความสุขความเจริญ ถ้าจิตใจไม่ดี ทุกสิ่งทุก

อย่างที่สำเร็จรูปออกมาก็เป็นฝ่ายไม่ดีเป็นไปเพื่อความทุกข์ความเสื่อมคนเราจะสุขหรือทุกข์ก็อยู่ที่จิตใจของตน จะรุ่มเย็นหรือเดือดร้อนจะเจริญหรือเสื่อมก็อยู่ที่จิตใจนี้แหละ ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า “ทุกอย่างสำคัญที่จิตใจ” แม้ในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสในเรื่องนี้ไว้ว่า “มโน ปุพฺพ คมา ธมฺมา มโน เสฏฺฐา มโนมยา มนสา เจ ปญฺญธฺน ภาสตี วา กโรติ วา ตโต นํ ทุกขมโนเวติ จกฺกํ ว วโถ ปทํ” แปลว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ เหมือนล่อหมนตามรอยเท้าโคที่ลากไป ฉะนั้น ถ้าคนมีใจชั่ว ก็พูดชั่วหรือทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกข์ย่อมติดตามเขาไป”

4. วิมังสา ความสอบสวน ไตรตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตรา หาเหตุผล คนที่มีวิมังสา จะชอบคิดค้น หาเหตุผล ชอบสอบสวนทดลอง เมื่อทำอะไร ก็คิดพิจารณาทดสอบไปทำงานอย่างใดหรือกำลังประกอบธุรกิจเรื่องใดอยู่ ต้องหมั่นไตรตรองพิจารณาเหตุผลในการงานนั้น หรือธุรกิจเรื่องนั้นลักษณะของวิมังสาก็คือหมั่นพินิจ พิจารณาที่ไตรตรอง ใคร่ครวญ คิดทบทวนสอบสวนพิจารณาเหตุผลในกิจการที่ตนประกอบให้เห็นเหตุผลต้นปลาย โดยแจ่มชัดว่าเมื่อทำเหตุอย่างนี้ลงไปเบื้องต้นแล้ว จะปรากฏผลในเบื้องปลายเป็นอย่างไรหรือว่าเมื่อได้เห็นผลเข้าแล้วไตรตรองพิจารณาสอบสวน จนรู้เห็นได้แน่ชัดว่าที่ปรากฏผลเป็นอย่างไร ก็เพราะมีเหตุผลเป็นอย่างนั้น กล่าวสั้นๆ เพื่อให้จำง่าย วิมังสา ก็คือหมั่นไตรตรองพิจารณา จนรู้เห็นเหตุผลในเรื่องที่ทำจนแจ่มแจ้งชัดเจน

วิมังสา ข้อนี้เป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่ง เป็นทางแห่งความสำเร็จที่เห็นได้เด่นชัด เป็นคุณธรรมที่ช่วยให้ถึงความสำเร็จโดยราบรื่นอย่างแท้จริง เพราะทำให้เข้าใจในทางได้ทางเสีย ทางเจริญ ทางเสื่อม ทางควรทางไม่ควร เมื่อมีความเข้าใจอย่างนี้แล้ว จะได้เลือกกระทำแต่ในทางที่ถูกที่ควรซึ่งเป็นทางได้ และจะได้หลีกเลี่ยงหรือละเว้นทางที่ไม่ถูกไม่ควร ซึ่งเป็นทางเสีย รวมความว่า วิมังสา เป็นคุณธรรมที่ทำให้รู้จักเลือกกระทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควรและรู้จักหลีกเลี่ยงละเว้นสิ่งที่ไม่ถูกไม่ควรได้โดยถูกต้องไม่ผิดพลาด ซึ่งเป็นความฉลาดอย่างยิ่งยอด

เรื่องเหตุ-ผล หรือ ต้น-ปลาย นี้ ตามธรรมดาจะถูกต้องหรือตรงกันอยู่เสมอ ไม่มีแปรผันหรือคลาดเคลื่อนเป็นอย่างอื่นไปได้ คือ ถ้าเหตุดี ผลก็ดี ถ้าเหตุไม่ดีผลก็ไม่ดีเป็นดังนี้เสมอไป เหมือนอย่างว่าถ้าเราปลูกมะม่วงหรือทุเรียน ผลที่เราได้ก็ต้องเป็นมะม่วงหรือทุเรียน นั่นเอง คงไม่กลายเป็นพริกหรือมะเขือไปได้ ข้อนี้นั้นใด กิจการอื่นๆ ที่เราประกอบก็ฉันนั้น ผลย่อมเป็นไปตามเหตุ ย่อมจะมีขึ้นแล้วแต่เหตุ คือ ถ้าเราประกอบกิจการดี ไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม วัฒนธรรม เราก็จะได้รับผลดี มีแต่ความสุขความเจริญ ตรงกันข้าม ถ้าเราประกอบกิจการไม่ดีซึ่งเป็นกิจการที่แสดงถึงความเห็นแก่ตัว เป็นกิจการผิดกฎหมายผิดศีลธรรมวัฒนธรรม เป็นกิจการที่ทำด้วยโลภะ โทสะ โมหะ เช่นนี้ เราก็จะได้รับผลที่ไม่ดี มีแต่ความทุกข์ความเดือดร้อน ต้องสะดุ้งหวาดระแวงอยู่ร่ำไป หากความสงบใจมิได้ เพราะเหตุนี้ ท่านผู้รู้จึงได้กล่าวเป็นกลอนไว้ว่า

“อันเหตุผล ต้นปลาย ทั้งหลายเหล่า ย่อมแล้วแต่ บุญกรรม นำสนอง
ทำเหตุดี ผลดี มีเนืองนอง ทำเหตุชั่ว ผลต้อง เป็นชั่วเอย”

พระพุทธองค์ก็ได้ตรัสสอนไว้ว่า “ยาทิสํ วปะเต พิชํ ตาทิสํ ลภเต ผลํ กลยาณการี กลยาณํ ปาปการี จ ปาปกํ.” แปลว่า บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น ผู้ทำกรรมดีย่อมได้ผลดี ผู้ทำกรรมชั่ว ย่อมได้ผลชั่ว. (ส.ส. (บาลี) 15/333).

อิทธิบาท 4 อย่างนี้ จะเกี่ยวพันกัน และมักมาด้วยกัน เช่น เกิดฉันทะ มีใจรักแล้ว ก็ทำให้พากเพียร เมื่อพากเพียรแล้ว ก็เอาใจจดจ่อ ใฝ่ใจอยู่เสมอและเปิดช่องให้ใช้ปัญญาพิจารณาไตร่ตรอง

บทสรุป

การบริหาร คือ การร่วมมือกันขับเคลื่อนงานให้เป็นไปด้วยความคล่องตัวโดยใช้คน เงิน วัสดุและการจัดการให้เหมาะสมตามส่วนด้วยความเสมอภาคด้วยความมุ่งมั่นเพื่องานนั้นบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพประสิทธิผล จากคนทุกคนในสังคมต้องร่วมมือกันแสดง หลักพุทธธรรมกับการบริหารองค์กร การบริหารงานในพระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ใช้ในการบริหาร เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดและบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ในที่นี้ ได้แก่ พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 และสังคหวัตถุ 4

เอกสารอ้างอิง

- ดิน ปรัชญพฤทธิ. (2555), *การบริหารการพัฒนา : ความหมาย เนื้อหา แนวทางและปัญหา*. พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธงชัย สันติวงษ์. (2543), *องค์การและการบริหาร*. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, พยอ ม วงศ์สารศรี. (2542), *องค์การและการจัดการ*. กรุงเทพฯ: พรานนกการพิมพ์.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2544), *พุทธวิธีในการบริหาร*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาภูมิจัย วชิรเมธี (ว.วชิรเมธี). (2550), *คนสำราญงานสำเร็จ*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). (2554), *พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม*. พิมพ์ครั้งที่ 20. กรุงเทพฯ: บริษัท สหธรรมิก จำกัด.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539), *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิรัช วิรัชนิการวรรณ. (2534), *คุณธรรมสำหรับนักบริหาร*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- ว.วชิรเมธี. (2551), *รักแท้คือกรุณา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์สุภา จำกัด.
- อานันท์ ปันยารชุน (2542). *ธรรมาภิบาลในการบริหารจัดการที่ดีในมหาวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนันต์ เกตุวงศ์. (2523), *การบริหารการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.